СЕКЦІЯ 2
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Керівник секції: Панфілов О.Ю., д. філос.н., професор
Секретар секції: Павліченко О.О., к. істор. н.

ЛОГІКА ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ У ПРИРОДІ ЛЮДИНИ

Панфілов О.Ю., доктор філософських наук, професор
Шум М.А., кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Із змістовної бездонності природи війни доцільно виділити одну гіпотезу: однією із природжених сутнісних характеристик людської природи є її агресивність. Суспільно-політичні напрацювання кількох останніх десятиріч відбивають реставрацію проблематики агресивності у нових світоглядних і методологічних умовах розвитку різних філософських, соціологічних, психологічних шкіл . Фахова література фіксує кілька провідних теорій агресії:

– біологічну (інстинктивну), відповідно до якої агресивна енергія людини є її самодостатнім природним потенціалом, накопичення ж останнього невпинно відбувається у людському організмі;

– фрустраційну, яка визначає агресію як наслідок неспівпадіння рівня запитів і рівня реальних особистих досягнень конкретної людини як протягом всього життя, так і в окремих ситуаціях;

– теорію соціального повчання, прихильники якої трактують агресивну поведінку як результат спеціалізованої агресивної дидактики.

Об'єднувальним моментом вищезазначених концепцій є визнання базового стосовно агресивності положення: живий організм як складна білкова система може підтримувати життєздатність і удосконалювати форми життєдіяльності лише за рахунок постійної взаємодії з довколишнім середовищем за рахунок енергії, що звільнюється при споживанні інших, в тому числі й біологічних систем. Удосконалення живих організмів одночасно передбачає ускладнення сукупності каналів їх енергетичного забезпечення. Ускладнення соціальних спільностей на тих самих організаційних підставах вимагає посилення та вдосконалення системи їх матеріального забезпечення, що спостерігається від примітивно організованих фізичних зіткнень представників первіснообщинного ладу до формування з опорою на збройні сили глобальної колоніальної системи XVII – XX ст. Для людини трампліном її фантастичного прогресу у цілеспрямованому перетворенні середовища існування й одночасно духовним «плацдармом» її імовірного самознищення став інтелект, який за своєю генезою й за однією зі своїх вихідних функцій є інструментом агресії.

Інтелектуальні можливості людини не могли не відбитися на її природно обумовлених властивостях – честолюбстві, орієнтації на успіх, егоїстичних інтересах, спрямованості на активні дії, поле реалізації яких беззаперечно поширювалось на собі подібних істот. Винахід зброї істотно каталізував практичні наслідки феномена людської агресивності, перетворив її у самочинний і самоускладнювальний процес, завершення якого футурологічні прогнози не передбачають навіть у віддаленій перспективі. Інформаційна й телекомунікаційна революція останніх років як вершина інтелектуальних можливостей людини видозмінила війну із грубих змагань у людській фізичній, тваринній або механічній силі на протиборство розуму у сфері інформації, наслідком чого стала мінімізація морально-вартісних регуляторів ведення бойових дій в умовах віддаленості противника на сотні й тисячі кілометрів, а в деяких випадках і повне витіснення моральних обмежувачів із актуалізованого для вирішення конкретного військового завдання фрагменту людської психіки. Можливості дистанційного враження супротивної сторони за допомогою найсучасніших засобів збройної боротьби у реальному масштабі часу трансформували війну у швидкозмінну, нелінійну, багато в чому аморальну реальність людських взаємин, сутність якої попри будь-яке технологічне «обрамлення» одним із найпотужніших джерел невпинного продукування має явище людської агресивності. Доцільно згадати інше, досить рідко цитоване передбачення К. Клаузевіца: війна «... являє собою дивну трійцю, складену із насильства як первинного свого елементу, ненависті і ворожнечі, які необхідно розглядати як сліпий природний інстинкт; із гри імовірностей і випадку, що робить її вільною душевною діяльністю; із підлеглості її у якості знаряддя політиці, завдяки чому вона підпорядковується простому розуму».

Слід сказати, що не потрібно зводити всі відомі війни виключно до явища людської агресивності, разом з тим комплексне бачення історичних подій крізь призму військово-політичних приготувань з метою реалізації власних агресивних планів або ж руйнування подібних намірів супротивної сторони – гносеологічне виправдане ретроспективне висвітлення долі людства.

Не менш виправданим моментом дослідження природи агресивності є екстраполяція її індивідуального варіанту спершу на груповий (суспільний), а потім і на державний рівні організації надособистісних процесів. Взаємодопомога, взаємоповага, союзницькі й партнерські відносини, нейтралітет держав – «пунктирна лінія» у світовому геополітичному процесі, яка навіть в сучасних умовах перебивається їх ворожнечею, конфліктністю, опозиційністю, взаємною недовірою, а іноді й взаємовиключеністю національних інтересів та механізмів їх реалізації.

Слід зазначити, що агресивність – лише одна зі сторін суспільного життя. У практиці соціальних відносин вона має реальну противагу у формі дружелюбної поведінки, кооперації і взаємодопомоги. Розвиток агресивності одночасно передбачає складання механізмів її контролю, поновлення соціальних стосунків між вчорашніми суперниками. Чим розвиненішою є

соціальна структура, тим складнішими й досконалішими стають не тільки агресивність, але й контрагресивні заходи соціооточення. а тим більше постагресивне примирення, які, про що свідчать реальні історичні події, фактично урівноважують і в кількісному, і в якісному плані агресивні (у переважній більшості випадків – військові і зовнішньополітичні акції). Або: загальний масив війн і військових конфліктів у світі приблизно відповідає сукупності післявоєнних примірювальних заходів. Перманентне урівноваження фактів агресивності і фактів наступного примирення – загальносвітове явище, яке, втім, не означає їх механічної взаємотрансформації. Логіка розвитку сучасної зброї (йдеться про зброю масового знищення), а також мотивів її застосування, практичних методів реалізації її ударного потенціалу здатні створити регіональну або глобальну ситуацію перевищення на один показник випадків агресивності порівняно з випадками примирення. Природа людини, яка передбачає невпинне коливання «внутрішнього маятника» її орієнтацій між показниками «агресивність» і «примирення» може бути заперечена на політичному рівні організації макросоціальних процесів шляхом реалізації наступальних планів широкомасштабної війни із застосуванням ядерних ударних систем.

Іншим чинником, що має універсальне значення й помітно впливає на реальні дії людей, є взаємна недовіра стосовно питань, що зачіпають їхні егоїстичні інтереси, а тим більше загрожують їхньому існуванню. Крайнього варіанту явище взаємної недовіри набуває у міждержавних стосунках. В сучасних умовах рецидиви міжнародної взаємонедовіри мають найбільш яскравий прояв при вирішенні проблем, пов’язаних з наднаціональним контролем національних військових організацій, в першу чергу – з питаннями обмеження, скорочення або ліквідації потужних систем озброєнь, які вимушено проводяться під багатостороннім міжнародним контролем.

Акцентуючи увагу на темі агресії, слід зазначити, що необхідним моментом дослідження її місця й значення у світі людини є обов’язкове розмежування сили як невід’ємної умови фізичного існування людини і насильства (в тому числі соціального насильства) як способу перерозподілу матеріальних і духовних благ на користь суб’єкта із більш значними силовими характеристиками. Соціальне насильство – явище, стосовно якого неможливо зафіксувати дат народження або смерті: «...суспільне життя відоме нам тільки у формі соціальних систем, що еволюціонують у напрямі їх внутрішнього ускладнення. Відповідно, у перспективі процеси перерозподілу ресурсів стануть для людства куди більш життєво важливими, ніж навіть сьогодні – а це означає, що без насильства не обійтись. Інша справа – якого, в яких формах і з якою метою». Психологічно людство примирилось із власним існуванням у полі невпинного насильства в діапазоні від його «диких» форм, пов’язаних із вторгненням вбивць-насильників на власну територію до «м’якого» бюджетно-податкового насильства держави стосовно своїх підданих. В такому розумінні одним із підсумків ХХ-го ст. є посилення соціальних мотивів, спрямованих на рішуче роз’єднання понять «насильство» і «кров», які ходом

самої історії людства поєднані у нерозривну ланку світового геополітичного процесу. Повоєнний період розвитку насамперед християнської макроцивілізації свідчить про здійснення деяких практичних кроків у напрямі вилучення або мінімізації випадків кривавого насильства у стосунках між розвинутими державами. Проте проблема від цього не зникає: примітивні, важкоконтрольовані форми насильства, супроводжувані численними людськими жертвами – реальність внутрішньо- і міждержавних процесів у групі країн «третього світу», яка має перспективи подальшого кількісного збільшення. В такому розумінні насильство – не взагалі примус, не взагалі збиток життю і власності, а такий примус і такий збиток, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони спрямовані. Насильство є узурпація волі. Воно є зазіхання на людську волю.

Отже, в сучасних умовах розвитку людства феномен дозованого насильства, яке має правове оформлення, продовжує залишатися нормою, статичним компонентом у багатьох суспільствах, в той же час для помітної групи країн насильство зберігається як головний фактор політичного життя, що обумовлюється низкою факторів. По-перше, соціально-психологічні доктрини різних політичних режимів активно впливають на визначення людської природи, виходячи з полярно орієнтованих світоглядних принципів. Демократичні режими за «точку відліку» мають презумпцію одвічної розумності і конструктивності людини: представники роду людського здатні домовлятися між собою, вони схильні підпорядковуватися правилам суспільного співіснування, оскільки розуміють їх розумність і необхідність. З такими поглядами на людину пов'язується і ставлення демократичних систем до насильства – воно допускається як виняток стосовно меншості населення. Або: зріла, розгорнута демократична ідеологія заперечує масове насильство в принципі. Зворотна точка зору керується логіко-семантичними антиподами: людина по своїй природі не може добровільно слідувати загальноприйнятим нормам поведінки, невпинне накопичення її природної агресивності необхідно стримувати державне організованою силою або. як мінімум, загрозою її застосування у будь-який момент. Наслідком такої позиції є виправдання еволюції насильства від його окремих, дозованих варіантів до системного диктатурного оформлення.

По-друге, суперечливість та алогічність численних процесів загальноісторичного розвитку людства дозволяють трактувати значну кількість соціальних процесів як гру хаотичності й випадковості, супутником яких впродовж тисячоліть залишається ентропія, невизначеність соціогенезису. Наслідком саме такого бачення історії людства окремими теоретиками є впевненість останніх у необхідності її структуризації, у силовому приборканні хаотичності та руйнівності, властивих соціальній природі людини. При цьому, якщо підтримати останню точку зору, антихаотичні, цілеспрямовано-системні заходи держав, орієнтовані на упорядкування розвитку суспільства, здатні сприйматися як конче потрібні і навіть гуманні, а мінімально необхідні жертви – як виправдана неминучість.

По-третє, зберігає помітне значення, особливо у суспільствах перехідного типу, політичне месіанство окремих соціальних суб'єктів, які декларують не тільки необхідність, але й організаційну готовність до започаткування принципових змін у суспільних стосунках, до реалізації «істинного» варіанту спільної життєдіяльності мільйонів співвітчизників під певним ідеологічним забарвленням власної винятковості. У такому випадку сумніви щодо допустимості агресивності та насильства в ім'я досягнення вищої мети відпадають самі по собі.

По-четверте, у певних ситуаціях розвитку політично організованих спільностей досі дається взнаки орієнтація і окремих лідерів, і соціальних груп не на вирішення щоденних проблем конкретної людина, а на досягнення ідеалізованих, витіснених у невизначене майбутнє цільових систем. Суспільною цінністю поточного дня, місяця, року доцільно знехтувати з огляду на неминуче заперечення їх примітивної якості перспективними, «істинними» можливостями розгортання соціальних процесів. Більш ніж очевидно, що моральні обмеження суспільної спрямованості у майбутнє виглядають недоречною перешкодою реалізації «великої мети», а тому насильство як каталізатор загального поступу може і повинне бути використане у наявних соціально-політичних обставинах як «вимушений» і «короткочасний» захід.

Безумовно, неможливо визначити повний перелік видів воєнного, соціально-політичного насильства. Однак можна диференціювати насильницькі дії сучасного суспільства на колективний структурований, колективний неструктурований, індивідуальний структурований та індивідуальний неструктурований варіанти насильства, які у більшості випадків діють комплексно, синхронізовано, перетворюючи у ряді випадків сучасне суспільство у поле боротьби всіх проти всіх. Відповідно до цього, армія і поліція – найбільш переконливі приклади соціальних інститутів, покликаних здійснювати колективне структуроване насильство в ім'я інтересів політично організованої спільності. У випадку функціонального застосування поліцейських або армійських підрозділів насильство та агресія легітимується державою.

Таким чином, людська природа іманентно містить у собі потенціал насильницького ставлення, агресії і до природного, і до соціального оточення, ліквідувати який у принципі неможливо. Наявність і невпинну динаміку такого потенціалу у його відкритій або прихованій, латентній формі доцільно визначити як соціально-психологічну першооснову стимуляції комплексу військово-силових (не тільки як наступальних або оборонних, але й репресивно-обмежувальних) заходів насамперед на загальносуспільному рівні їх організації. Теоретично можливо позбавитись від форм прояву масового насильства, які загрожують всьому людству, організаційно можливо виробити й легалізувати форми соціально необхідного насильства, без використання яких розвиток державно структурованих соціальних груп виявиться неможливим, проте у будь-якому випадку наявність спеціалізованих

озброєних структур, орієнтованих на насильницькі дії у юридично визначених і суспільно схвалених випадках – аксіома державного будівництва, яка додатково засвідчує політичну виправданість утримання силових органів, в тому числі й армії, сучасною демократичною державою.

ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЧИ РЕЗУЛЬТАТ ПОЛІТИКИ

П.В. Квіткін, кандидат філософських наук, професор
І.В. Дятлова, кандидат філософських наук
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Суворою реальністю буття сучасного соціуму є зростання ролі усіх форм соціального насильства, насамперед збройного насильства, у взаємовідносинах країн і народів, реалізації геополітичних прагнень провідних країн світу.

Одним з популярних пояснень сучасних процесів у системі міжнародних відносин є концепція «зіткнення цивілізацій» відомого американського соціолога і політолога С. Хантінгтона, викладена у однойменній статті і до якої активно звертаються науковці і політики, яка активно обговорюється у засобах масової інформації.

Основна теза цієї концепції: «Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане панівним фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів». Такий висновок обґрунтовується трьома положеннями.

По-перше, С. Хантінгтон наголошує на існуванні суттєвих відмінностей між цивілізаціями і наголошує на тому, що вони будуть залишатися і в майбутньому. І далі стверджується, що протягом століть найбільш затяжні й кровопролитні конфлікти породжувалися саме відмінностями між цивілізаціями.

По-друге, С. Хантінгтон стверджує, що світ стає більш тісним і взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це, на його думку, веде до зростання цивілізаційної самосвідомості, до поглиблення розуміння відмінностей між цивілізаціями і спільності в рамках цивілізації.

По-третє, С. Хантінгтон констатує, що процеси економічної модернізації та соціальних змін в усьому світі розмивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, одночасно слабшає і роль нації-держави як джерела ідентифікації.

Наведені аргументи щодо обґрунтування тези, а відповідно й сама теза не можуть бути прийнятими за декількох обставин.

По-перше, дійсно протягом століть людство зазнало затяжні й кровопролитні конфлікти. Однак, породжувалися ці конфлікти не відмінностями цивілізацій та розбіжностями культур, а економічними, соціальними і політичними причинами. Саме ці, а не будь-які інші причини у